

Jadwiga Warszńska

GLÓWNE PROBLEMY BADAWCZE GEOGRAFII TURYZMU

LES PRINCIPAUX PROBLEMES DE RECHERCHES

DANS LA GEOGRAPHIE DU TOURISME

THE MAIN RESEARCH PROBLEMS

IN THE GEOGRAPHY OF TOURISM

Autorka omawia definicję i cechy przestrzeni turystycznej oraz rozwój funkcji turystycznej w kontekście jej uwarunkowań środowiskowych i społeczno-ekonomicznych. Porusza również problem ruchu turystycznego, ze szczególnym uwzględnieniem kryteriów jego podziału oraz zagadnienia wpływu cech osobistych turysty i warunków zewnętrznych na sposób postrzegania przez niego, a następnie wybór określonej przestrzeni dla realizacji celów turystycznych.

Głównymi problemami badawczymi geografii turystyki są: przestrzeń turystyczna, ruch turystyczny jako zjawisko społeczne, wzajemne relacje między turystyką a innymi funkcjami społeczno-gospodarczymi, turystyka w strukturze funkcjonalnej przestrzeni społeczno-gospodarczej, oraz człowiek ujmowany jako podmiot ruchu turystycznego.

1. PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA

Pod pojęciem przestrzeni turystycznej rozumie się – najogólniej biorąc – przestrzeń geograficzną, tj. przestrzeń fizycznogeograficzną, społeczną, kulturową, gospodarczą, w obrębie której zachodzą zjawiska turystyczne. Tak zdefiniowaną przestrzeń turystyczną tworzą „elementy pierwotne”, wyjściowe, stanowiące o pierwotnej wartości przestrzeni dla celów turystycznych, określone pojęciem „walorów turystycznych”, oraz „elementy wtórne”, warunkujące lub ułatwiające realizację tych celów. „Elementy pierwotne” dzielą się na dwie grupy, odrębne pod względem genetycznym. Do pierwszej należą składniki środowiska przy-

rodniczego ujmowane w kategorii użyteczności turystycznej – rzeźba (stosunki hipsometryczne), stosunki klimatyczne i wodne, szata roślinna, świat zwierzęcy; drugą grupę stanowią ukształtowane historycznie, materialne i duchowe cechy kulturowe. Na „elementy wtórne” składają się wszelkie urządzenia infrastruktury technicznej i organizacyjnej służące turystom do zaspokojenia ich potrzeb materialnych i duchowych. „Elementy pierwotne” i „elementy wtórne” decydują o „atrakcyjności turystycznej” danego obszaru.

Podstawowymi cechami przestrzeni turystycznej są:

- brak stabilności (zmiennosc w czasie) tak pod względem zasięgu, jak i sposobu wykorzystania turystycznego, oraz
- duża różnorodność zarówno środowiska przyrodniczego, jak i cech kulturowych.

Brak stabilności przestrzeni turystycznej jest wynikiem nakładających się na siebie zmian:

- długookresowych, związanych z ogólnymi tendencjami w turystyce światowej, charakterystycznymi dla poszczególnych etapów rozwoju cywilizacyjnego;
- sezonowych, określonych położeniem geograficznym; różne strefy klimatyczne cechuje odmienny rytm sezonowy, a sezonowość stanowi warunek ograniczający (brzegowy) dla rozwoju określonych form turystyki;
- przypadkowych, często czasowych, których przyczyną mogą być wydarzenia katastrofalne zachodzące w środowisku przyrodniczym (m. in. powodzie, trzęsienia ziemi, wybuchy wulkaniczne, huragany; ostatnio zjawisko el Nino) lub antropogeniczne (konflikty polityczne, wojny, terroryzm, fundamentalizm religijny).

Szczególnie charakterystyczny dla ogólnej tendencji rozwojowej przestrzeni turystycznej jest jej dynamiczny wzrost w drugiej połowie XX w., po zakończeniu drugiej wojny światowej i okresu wywołanego przez nią kryzysu gospodarczego. Złożyło się na to kilka przyczyn.

1. Gwałtowny wzrost zapotrzebowania społecznego na obszary turystyczne w wyniku niebywałego dotąd tempa rozwoju światowego ruchu turystycznego i związanych z nim dochodów.

2. Rozwój techniki, zwłaszcza w dziedzinie transportu i sprzętu turystycznego. Wzrost poziomu motoryzacji, osiągnięcia w komunikacji kolejowej (superekspresy), komunikacji lotniczej (m. in. *jumbo jet*, loty czarterowe); modernizacja sprzętu narciarskiego, wspinaczkowego; w turystyce podwodnej – akwariów, batyskafów; z innych – motocykle crossowe, skutery śnieżne itp.

3. Zacieranie się granicy między turystyką a sportem. Upowszechnienie się narciarstwa, kolarstwa górskiego. Rozwój alpinizmu, skikjøringu; z innych – w przestrzeni powietrznej: lotniarstwo, szybownictwo, pilotaż sportowy, wolne baloniarstwo, śmigłowiec; w przestrzeni wodnej: jachting, narty wodne, surfing, zwiedzanie podwodne, nurkowanie, łowiectwo podwodne i in. Można przewidywać użytkowanie – w przyszłości – dla celów turystycznych również i pojazdów kosmicznych.

4. Coraz większe zróżnicowanie motywacji w wyniku zindywidualizowania osobowości turystów oraz technicznych i finansowych możliwości zaspokojenia ich potrzeb (m. in. upodobania hobbistyczne, kolekcjonerstwo, chęć samookreślenia się).

Duża różnorodność przestrzeni turystycznej stwarza w skali świata potencjalnie nieograniczone możliwości sposobów wykorzystania turystycznego, biorąc pod uwagę mnogość jego form. Cechy wspólne mogą natomiast stanowić kryterium wydzielenia względnie jednorodnych regionów. Podstawą zróżnicowania jest przestrzenna odmienność warunków środowiska przyrodniczego, rodzaj oraz stopień nasilenia poszczególnych jego składników: ukształtowania, klimatu, wód, świata organicznego oraz sposób ich współwystępowania określający typ krajobrazu. Stwarza to teoretycznie nieograniczoną liczbę kombinacji określających z punktu widzenia środowiska rodzaj i stopień użyteczności turystycznej.

Drugim, poza środowiskiem przyrodniczym, wyznacznikiem zróżnicowania przestrzeni turystycznej są elementy kulturowe. Poza naturalnymi czynnikami różnicującymi – jak rasy, grupy etniczne – decydującą rolę odgrywają różnice cywilizacyjne między kontynentami, krajami, regionami oraz historycznie ukształtowane na podstawie tradycji religijnych cechy kulturowe (kultura chrześcijańska, arabska, żydowska, hinduska i in.). Społecznościom skłonny do kosmopolityzmu i światowego modelu życia w krajach dobrobytu przeciwny jest etnocentryzm i hermetyczność wobec obcych wpływów kulturowych cechująca zazwyczaj kraje na niższym poziomie rozwoju.

2. RUCH TURYSTYCZNY JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNE

Wpływ na dynamiczny, nasilający się z roku na rok rozwój turystyki światowej w drugiej połowie XX w. mają czynniki związane z szybko postępującym rozwojem cywilizacyjnym, takie jak:

- wzrost zamożności społeczeństw,
 - postęp w dziedzinie uprawnień socjalnych (m. in. wydłużenie czasu wolnego),
 - przedłużenie się średniej długości życia;
- a przy tym:
- wzrastający proces urbanizacji i uciążliwości życia w aglomeracjach miejsko-przemysłowych,
 - unowocześnienie środków transportu (zwłaszcza wspomniany już gwałtowny rozwój motoryzacji i komunikacji lotniczej),
 - ułatwienia paszportowo-wizowe; w krajach Unii Europejskiej całkowite zniesienie formalności granicznych i powstanie jednego rynku turystycznego;

wreszcie w konsekwencji postępujących przemian:

– zmiana stylu życia, moda i wynikająca stąd presja społeczna.

Szczególne tempo rozwoju notuje się w turystyce międzynarodowej, która – według danych Światowej Organizacji Turystycznej (WTO)¹ – wzrosła z 25 mln osób w 1950 r. do 455 mln w 1990 r., czyli 18-krotnie, a według przewidywań, zakładając w 2000 r. wielkość ruchu – 661 mln osób, osiągnie wzrost 26-krotny, zaś w perspektywie roku 2010, przy ruchu 937 mln osób, założyc można wzrost 37-krotny. W ruchu międzynarodowym jeszcze szybciej, aniżeli liczba turystów, wzrastają dochody z turystyki: w 1950 r. wynosiły one 2 mld dolarów USA, a w 1990 r. – 230 mld, czyli ponad stokrotnie więcej. Mimo tego, że w niektórych krajach – czy to z powodów politycznych, czy koniunkturalnych – trafiają się okresy regresu, w skali światowej turystyka nie ulega recesji, a ogólny wskaźnik wzrostu wykazuje z roku na rok wartości dodatnie. Takie rozmiary zjawiska sprawiają, że w wielu krajach turystyka stanowi jedną z głównych dziedzin życia społeczno-ekonomicznego, a wzrastające stale zapotrzebowanie na usługi turystyczne stwarza atrakcyjny, silnie zróżnicowany rynek pracy.

Zdecydowanie pierwsze miejsce pod względem przyjazdów w ruchu międzynarodowym zajmuje Europa, przy czym jej udział od 1970 r. (69%) stopniowo maleje (w 1990 r. – 62%), niemniej jednak w perspektywie roku 2010 przekroczy jeszcze połowę (51%). Drugie miejsce – na wyrównanym mniej więcej poziomie ponad 20% ruchu światowego – zajmują obie Ameryki. Najwyższy poziom (28%) osiągnął on w 1950 r. (28%), później – wykazując niewielkie wahania – obniżył się (1990 r. – 21%), a w przewidywaniach wykazuje wyraźną stabilizację (w 2000 r. i w 2010 r. – 22%). Na trzecim miejscu plasuje się Azja Wschodnia z wyspami Oceanu Spokojnego. Jej awans datuje się od 1950 r. (1%), po czym nastąpił dynamiczny, progresywny wzrost (w 1970 r. – 3%, w 1980 r. – 7%, – w 1990 r. – 11%), osiągając z końcem lat 90 (w 2000 r. – 15%) i w perspektywie roku 2010 (w 2010 r. – 20%) silnie konkurencyjną pozycję wobec rynku amerykańskiego, a nawet europejskiego². Pewien niewielki, ale stopniowy postęp wykazuje również Afryka (1950 r. – 2%, 1990 r. – 3%, 2000 r. – 4%, 2010 r. – 4%). Najslabiej uczestniczą dotychczas w światowej turystyce kraje Środkowego Wschodu i Azji Południowej.

Poza aspektem ilościowym, przestrzennym i ekonomicznym duże znaczenie – z uwagi na charakter zjawiska – ma problem ruchu turystycznego ujmowanego w kontekście uwarunkowań i potrzeb społecznych jego uczestników. Wyrazem tego jest duże zróżnicowanie turystyki pod względem celu wyjazdu, tzn. motywacji, kategorii społecznej uczestników, miejsca docelowego, sposobu realizacji (z uwagi na sprzęt turystyczny), czasu przeznaczonego na pobyt, zakresu przestrzennego wyjazdów, sposobu organizacji.

¹ „Global Tourism Forecasts to the Year 2000 and Beyond”. World Tourism Organization, September 1993.

² Regiony turystyczne według ustaleń i nomenklatury WTO.

Bardzo istotną rolę w analizie ruchu turystycznego jako zjawiska społecznego odgrywa kryterium motywacyjne, chociaż ujmowane w aspekcie psychologicznym odnosi się już raczej do problematyki „turysty” jako podmiotu turystyki. Ze względu na bardzo dużą różnorodność zjawiska, kryterium motywacyjne cechuje znaczny stopień generalizacji; i tak, jako główne z punktu widzenia klasyfikacji ruchu, wyróżnia się motywacje: poznawczą, wypoczynkową, religijną i związaną z załatwianiem spraw służbowych, zwaną w sposób uproszczony motywacją „biznesową”.

Szczególnie szeroki zakres charakteryzuje turystykę poznawczą. Jej przedmiotem mogą być jednostkowe elementy tematyczne, może też posiadać cechy krajoznawstwa. Zawiera się w niej również motywacja naukowa, a także realizacja różnorodnych zamiłowań hobbistycznych. Motywacja poznawcza towarzyszy też często innym celom podróży. Podobnie szeroko rozumiana jest turystyka wypoczynkowa, ze względu na różne potrzeby i wyobrażenia społeczne na temat realizacji wypoczynku. W jej ujęciu tradycyjnym – przebywania na świeżym powietrzu jako antidotum na zmęczenie – mieszczą się także różne formy rekreacji czynnej, wkraczającej niejednokrotnie w dziedzinę sportu, często również związane z zainteresowaniami hobbistycznymi³. W tej kategorii mieści się też tzw. „turystyka przygodowa” (*adventure tourism*), która stanowi swoisty rodzaj „szkoły przetrwania”, wymaga szczególnego wysiłku fizycznego i psychicznego, a uprawiana jest z potrzeby sprawdzenia się – w ekstremalnych niekiedy warunkach – jej uczestników. Z motywacją wypoczynkowo-leczniczą wiąże się natomiast ruch uzdrowiskowy.

Wąski zakres pojęciowy ma turystyka o motywacji religijnej, chociaż często równoważna jest z motywacją poznawczą. Najbardziej jednoznaczne co do samego celu wyjazdu – mimo nieograniczonej rozpiętości załatwianych spraw – jest określenie „turystyka biznesowa”.

Pozostałe kryteria mają raczej charakter formalny. Dotyczy to podziału turystyki według:

- przynależności jej uczestników do określonej grupy społecznej: szkolna, młodzieżowa, studencka, wojskowa, niepełnosprawnych, ale również mieszkańców wsi, miast itd.,
- środowiska, w którym realizowana jest turystyka: górską, morską, pojezierną, wiejską, miejską itd.,
- używanego sprzętu turystycznego: narciarska, rowerowa, żeglarska, kajakowa, szybocowa itp. lub – piesza,
- liczby noclegów w danym miejscu: wędrowną, pobytową,
- zasięgu przestrzennego wyjazdów: lokalna, regionalna, krajowa, zagraniczna,

³ Wydaje się, że błędne jest stosowane często zestawienie razem zachodzących na siebie pojęć „turystyka i wypoczynek” – wypoczynek poza miejscem zamieszkania mieści się bowiem w pojęciu turystyki wypoczynkowej.

- liczby uczestników: indywidualna, zbiorowa,
- zaangażowania profesjonalnych organizatorów turystyki: zorganizowana, nie zorganizowana.

Należy zauważyć, że w stosowanym w praktyce słownictwie turystycznym istnieje szereg nieścisłości terminologicznych związanych z różnie interpretowanym podziałem ruchu na określone kategorie⁴.

3. WZAJEMNE RELACJE MIĘDZY TURYSTYKĄ A INNYMI FUNKCJAMI SPOŁECZNO-GOSPODARCZYMI

Pod względem funkcjonalnym przestrzeń turystyczna wchodzi w zakres ogólnej przestrzeni społeczno-ekonomicznej, a turystyka jest jedną z form jej użytkowania. Jej burzliwy rozwój w drugiej połowie XX w. i przewidywane dalsze tempo wzrostu w wieku XXI stwarzają coraz to większe zapotrzebowanie na tereny rekreacyjne. Dotyczy to zwłaszcza społeczeństw na określonym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, dla których zabezpieczenie obszarów dla turystyki – zwłaszcza dla wypoczynku na świeżym powietrzu i związanej z tym infrastruktury – stanowi nieodzowną konieczność życiową, obok takich imponderabiliów jak zaspokajanie potrzeb przestrzennych budownictwa mieszkaniowego, stanowisk pracy i podstawowej sieci usługowej. Stąd turystyka, jako element wielostronnego użytkowania przestrzeni, napotyka na konkurencję innych koniecznych dla egzystencji form użytkowania, przy czym konflikt ten narasta w związku ze wzrostem zaludnienia i postępującym procesem urbanizacji. Rozwój aglomeracji miejskich wywołuje powszechne zjawisko oddalania się od centrum obszarów wypoczynku bliskiego. Następuje też zagęszczenie różnych, nieturystycznych form użytkowania w podmiejskich strefach turystycznych (supermarkety, hurtownie, zakłady usługowe). Zwiększa się popyt na tereny produkcyjne, przy równoczesnym stałym wzroście zapotrzebowania na tereny rekreacyjne. Uświadamia to społeczeństwu konieczność zachowania obszarów dogodnych dla turystyki i utrzymania form rekreacji w sprzyjającym dla niej środowisku przyrodniczym.

W zasadzie główne funkcje gospodarcze nie sprzyjają turystyce, a ich sąsiedztwo obniża wartość terenów rekreacyjnych. Należy jednak zaznaczyć, że w dobie ogólnej, świadomej walki z zanieczyszczeniem środowiska, dzięki podejmowaniu coraz skuteczniejszych środków, ulegają osłabieniu pewne szkodliwe działania różnego rodzaju podmiotów gospodarczych. Nie dotyczy to jednak niektórych gałęzi przemysłu, które w dalszym ciągu powodują nadmierną

⁴ Dla przykładu: pojęcie „turystyka wojskowa” używane jest w przypadku zwiedzania starych obiektów wojskowych; „turystyka wiejska” dla określenia turystyki mieszkańców wsi, a nie turystyki odbywającej się w środowisku wiejskim.

emisję pyłów i gazów SO_2 (kwaśne deszcze). Nie było i nie ma natomiast takich przeciwwskazań w przypadku np. rozproszonego przemysłu chałupniczego (przekładowo przemysł zegarmistrzowski w górach Jura w Szwajcarii).

Niekorzystne dla turystyki jest sąsiedztwo wielkoobszarowych gospodarstw rolnych ze względu na ich nadmierną chemizację (spływ powierzchniowy). Dotyczy to również dużych powierzchni sadowniczych (pestycydy). Nie odnosi się to natomiast do silnie ostatnio popieranych i coraz częściej zakładanych gospodarstw ekologicznych, które – oprócz funkcji produkcyjnych – przedstawiają często urozmaiconą ofertę turystyczną (gospodarstwa agroturystyczne). Wyrażony konflikt w zakresie sposobu użytkowania występuje między potrzebami rekreacji a zasadami gospodarki leśnej. Mniej odczuwalny, chociaż również wyraźny dysonans zaznacza się na styku funkcji turystycznej i uzdrowiskowej. Nadmierny, masowy ruch turystyczny w miejscowościach uzdrowiskowych w znacznym stopniu obniża komfort pobytu kuracjuszy, co nie jest bez wpływu na skutki leczenia. Pomimo tego, że turystyka jest dopuszczalną formą użytkowania w obrębie obszarów chronionych, dużym zagrożeniem dla nich jest zmniejszany ruch turystyczny. Dotyczy to zwłaszcza parków narodowych, w których na skutek presji społecznej reżim ochronny nie jest przestrzegany (klasycznym przykładem jest tutaj Tatrzański Park Narodowy). Specyficznym, trudnym do określenia problemem, zwłaszcza w sytuacji masowego ruchu turystycznego, jest relacja między turystyką a komunikacją. Dotyczy to głównie ruchu samochodowego. Z jednej strony – nie biorąc pod uwagę przypadków ekstremalnych na drogach (zatory, korki) – umożliwia on dotarcie do miejsca pobytu, z drugiej – przy ciągle narastającym nasileniu ruchu – stwarza szereg uprzykrzających pobyt uciążliwości związanych z hałasem, zanieczyszczeniem powietrza, parkowaniem.

Również w samej turystyce, której realizacja zależy od różnych czynników natury obiektywnej (do których należą wszelkiego rodzaju uwarunkowania przestrzenne), a także subiektywnych (dotyczących indywidualnego wyboru przez turystów czasu, długości, sposobu i miejsca pobytu), istnieje szereg zagrożeń i sytuacji konfliktowych. Znajduje to swój szczególny wyraz w przypadku wzajemnego nakładania się na siebie zasięgów różnych stref i rodzajów turystyki. Dotyczy to m. in. wspólnych obszarów masowego wypoczynku weekendowego i długookresowej turystyki pobytowej. Taki układ czasowo-przestrzenny powoduje dyskomfort przyjezdnych i odczucie obniżenia się walorów środowiskowych. Szczególnie trudną do wyważenia jest relacja między turystyką a ochroną walorów środowiskowych. Należy dodać, że najbardziej atrakcyjne dla turystyki są z reguły regiony czułe na przekształcenia ze względu na swój ekosystem (obszary nadmorskie, wyspy, wody śródlądowe, tereny górskie, krainy polarne). Z ruchem turystycznym wiąże się natomiast nieodzowna konieczność zaspokajania jego potrzeb bytowych, czemu służy odpowiednio ukierunkowana działalność inwestycyjna i przedsięwzięcia organizacyjne. Boom turystyczny w dru-

giej połowie XX w. spowodował dynamiczny rozwój światowego przemysłu turystycznego, a turystyka, będąca antidotum na industrializację i powszechną urbanizację, stała się w wielu krajach jedną z głównych gałęzi gospodarki narodowej. Rozwijające się żywiołowo zagospodarowanie turystyczne w obrębie obszarów intensywnego ruchu doprowadziło w wielu przypadkach do całkowitego przekształcenia środowiska. Przykładem mogą tu być masowo odwiedzane strefy nadmorskie z dominującą w krajobrazie wielokondygnacyjną zabudową hotelową (m. in. Hawaje – USA, Bodrum w Turcji, Ostenda w Belgii, Costa Brava w Hiszpanii), czy tereny górskie z gęstą siecią infrastruktury narciarskiej (np. Kitzbühel a Alpech Austriackich).

Spowodowane turystyką zmiany środowiskowe zachodzą również w stonkowo rozproszonym ruchu w środowisku wiejskim. Przyczynia się do tego najczęściej wadliwa urbanizacja, postępująca z rozwojem funkcji turystycznej. Jej symptomy to przerost wysokościowy budynków mieszkalnych oferujących pokoje gościnne, niewłaściwa, kolidująca z krajobrazem architektura obiektów usługowych, zanikanie wkomponowanej w otoczenie zabudowy wiejskiej.

Już w samym założeniu użytkowania przestrzeni przez turystykę tkwi pierwiastek konfliktu między dążeniem do zachowania dla jej realizacji nienaruszonych wartości środowiska a koniecznością przeprowadzenia związanych z zagospodarowaniem zabiegów technicznych, wprowadzających nieuchronne zmiany krajobrazowe. Konflikt zaostrza się w miarę nasilania się ruchu turystycznego i towarzyszącego mu rozwoju infrastruktury. Sprawy związane z negatywnym oddziaływaniem turystyki na środowisko poruszane były na światowej konferencji w Rio de Janeiro w 1992 r. poświęconej ochronie przyrody oraz na ogólnoeuropejskiej konferencji o podobnej tematyce, która odbyła się w 1995 r. w Sofii. Ze świadomości wzrastającego zagrożenia walorów środowiskowych ze strony stale narastającego, zmasowanego ruchu turystycznego zrodziła się idea tzw. „turystyki zrównoważonej”, godzącej potrzeby społeczne z postulatami ochrony przyrody i towarzyszących jej wartości kulturowych.

Jej główne założenia to:

- przestrzeganie zgodności z naturą,
- ochrona krajobrazu, szaty roślinnej, fauny,
- zachowanie korzystnych dla turysty właściwości ekologicznych,
- poszanowanie lokalnych cech kulturowych,
- aktywizacja ekonomiczna środowiska miejscowego.

W czasie międzynarodowej konferencji na temat walorów środowiska i turystyki, która odbyła się w 1997 r. w Berlinie, przyjęto deklarację i określono główne zasady dalszego rozwoju turystyki oraz strategię działania na różnych poziomach zarządzania: międzynarodowym (zasięg światowy, europejski, Unii Europejskiej), krajowym, regionalnym, instytucjonalnym (agencje turystyczne,

przedsiębiorstwa, hotele, przewoźnicy itp.) oraz indywidualnym (zalecenia dotyczące zachowań turystów)⁵.

4. TURYSTYKA W STRUKTURZE FUNKCJONALNEJ PRZESTRZENI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ

Podstawą rozwoju turystyki – poza ogólnymi uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi – jest ranga i rodzaj walorów turystycznych (przyrodniczych, kulturowych) oraz stopień ich wykorzystania. Wynikająca w związku z tym konkurencyjność turystyki w stosunku do innych form działalności określa jej miejsce w strukturze funkcjonalnej przestrzeni społeczno-ekonomicznej (regionu, miejscowości). Na podstawie tych kryteriów, turystyka może więc pełnić funkcję główną, równorzędną, uzupełniającą bądź dodatkową.

Największy zasięg przestrzenny ma coraz bardziej rozwijająca się obecnie funkcja turystyczna oparta na motywacji poznawczej. Szerokiemu zakresowi zainteresowań turystów odpowiada niezwykła w skali całego świata różnorodność i bogactwo form zarówno środowiska przyrodniczego, jak i cech kulturowych. Miejsca docelowe turystyki poznawczej to najczęściej liczne, rozsiane po całej kuli ziemskiej unikatowe miejsca i obiekty przyrodnicze i kulturowe. Znaczenie dla turystyki poznawczej mają również obszary o krajobrazach charakterystycznych dla poszczególnych stref klimatycznych oraz regiony specyficzne pod względem etnicznym i związanych z tradycją cech kulturowych i cywilizacyjnych, a także miejsca zapisanych w pamięci społeczeństw wydarzeń historycznych.

Osobną grupę, z uwagi na funkcję ochronną, stanowią silnie zróżnicowane pod względem obszaru, położenia, osobliwości przyrody i reżimu ochronnego – rozrzucone na wszystkich kontynentach parki narodowe.

Popularnym celem turystyki poznawczej, zwłaszcza o ukierunkowaniu historycznym, są liczne pozostałości budowli starożytnych (Egipt, Grecja, Włochy), stare, zabytkowe miasta kultury średniowiecznej, renesansu, baroku (Asyż, Kraków, Norymberga, Florencja, Salzburg). Wysoką wartość poznawczą mają także dawne uzdrowiska rzymskie (Baden w Szwajcarii, Bath w Anglii) oraz przeżywające okres rozkwitu w XIX-wiecznej Europie (Karlów Wary – słynny Karlsbad w Czechach, największe uzdrowisko w Monarchii Austro-Węgierskiej, Wiesbaden w Niemczech – obecnie stolica Hesji; uzdrowiska górskie – Meran we Włoszech, Davos w Szwajcarii).

Odrębną grupę, szczególnie atrakcyjną dla turystyki poznawczej, zarówno z punktu widzenia tradycji historycznej, jak i pod względem przejawów życia

⁵ Za „Tourism and Environment” Questions and Answers 3, Council of Europe, Strasbourg 1997.

współczesnego, stanowią wielkie stolicy państw, a w dziedzinie kontaktów naukowych (kongresy, konferencje, sympozja) – słynne miasta uniwersyteckie.

Ogólnie można stwierdzić, że turystyka poznawcza odznaczająca się największym zasięgiem zajmuje najczęściej w strukturze funkcjonalnej dotyczących jej jednostek przestrzennych pozycję uzupełniającą lub dodatkową. W parkach narodowych – najczęściej równorzędną z funkcją ochronną środowiska, a w wyjątkowych przypadkach obiektów czy miejscowości popularnych – pełni funkcję główną.

Mniejszy zasięg przestrzenny od turystyki poznawczej ma funkcja turystyczna o motywacji religijnej. Ogranicza się do wyróżnionych przez tradycję ośrodków kultu. Najliczniejsze mają zasięg regionalny, a ich funkcja związana z ruchem pielgrzymkowym ma znaczenie uzupełniające lub dodatkowe. Szereg jednak ośrodków o wartości historycznej i artystycznej z utrwalonym najczęściej od wieków kultem religijnym posiada rangę światową, a obsługa ruchu pielgrzymkowego stanowi ich funkcję główną lub równorzędną. Koncentrują się głównie w Europie, krajach Bliskiego Wschodu, Azji Południowo-Wschodniej, Meksyku i dotyczą największych w świecie wyznań religijnych.

Również układ punktowy, ale zasięg bardziej ograniczony niż ośrodki kultu religijnego, ma funkcja turystyczna związana z działalnością uzdrowiskową. Jej lokalizację warunkują ściśle zasoby wód mineralnych i rozwinięte dzięki ich obecności miejscowości o funkcji leczniczej, która często odgrywa w nich główną rolę. W Europie tradycje uzdrowisk sięgają wprawdzie starożytności, ale największy ich rozwój przypada na XIX w. W przypadku silnie rozwiniętych innych funkcji miastotwórczych, działalność uzdrowiskowa ma znaczenie uzupełniające.

Układ strefowy ma funkcja turystyczna związana z przyjazdami o motywacji wypoczynkowej (rekreacyjno-sportowej). W skali międzynarodowej są to najczęściej wyspy i pasy przybrzeżne ciepłych mórz oraz obszary gór wysokich.

W przypadku „wypoczynku bliskiego” – zwłaszcza turystyki weekendowej – główną rolę odgrywają podmiejskie strefy rekreacyjne.

Trudny do ściślejszego określenia jest zasięg tzw. „turystyki biznesowej”. Obejmuje najczęściej wielkie ośrodki gospodarcze – stolicy państw, duże aglomeracje miejsko-przemysłowe, siedziby światowych giełd papierów wartościowych.

Obszar o rozwiniętej funkcji turystycznej na zasadzie pewnej jednorodności cech środowiska (przyrodniczego, kulturowego) oraz wewnętrznych powiązań usługowych tworzy region turystyczny. W jego strukturze można wyróżnić:

- ośrodki rozrządowe mieszczące się najczęściej w punktach węzłowych sieci komunikacyjnej z powiązaniami wewnątrz- i międzyregionalnymi,
- trasy turystyki tranzytowej (zmotoryzowanej),
- bazy turystyki wędrowniej, pełniące równocześnie funkcje obszarów turystyki pobytowej (wypoczynkowej), np. miejscowości położone u podnóży gór,

- punkty docelowe turystyki wędrownej, np. partie szczytowe gór, polany, hale; obiekty kulturowe,
- obszary o przewadze turystyki pobytowej (wypoczynkowej), lub krótkich pobytów weekendowych, z rozwiniętą siecią usługową,
- obszary alimentacyjne dla ruchu turystycznego – głównie w zakresie produkcji rolnej.

5. CZŁOWIEK JAKO PODMIOT RUCHU TURYSTYCZNEGO

Podmiotem ruchu turystycznego jest człowiek o indywidualnych cechach osobniczych – psychicznych, somatycznych (wiek, płeć, kondycja fizyczna), przy równoczesnym oddziaływaniu na niego (na jego *ego*) czynników kulturowych, społecznych, środowiskowych. Znajduje to swój wyraz w zróżnicowanych potrzebach i zainteresowaniach turystycznych, motywacjach, sposobie zachowań. Problematyka dotycząca cech osobowości turysty, jego doznań, reakcji i sposobów uczestnictwa w ruchu turystycznym sięga głęboko w dziedzinę psychologii, socjologii, a ze względu na coraz większą powszechność zjawiska – leży również w kręgu zainteresowań innych nauk społecznych. Także w ramach geografii, zwłaszcza w jej nurcie humanistycznym, coraz więcej miejsca zajmują zagadnienia dotyczące sfery psychicznej człowieka. Sposobu postrzegania przez niego otaczającego go środowiska, a ściślej mówiąc indywidualnych odczuć względem niego, osądów, a w ich następstwie przyjmowanych postaw i dokonywanych wyborów, a także towarzyszących im uwarunkowań. Problematyka ta wchodzi w zakres rozwijającej się obecnie intensywnie dziedziny badań z pogranicza geografii, socjologii i psychologii, zwanej „percepcją środowiska”. W geografii turystyki odnosi się ona do percepcji przestrzeni turystycznej będącej rezultatem wyboru dokonanego w wyniku tejże percepcji. Należy jednak zaznaczyć, że sposób postrzegania przestrzeni turystycznej i związany z nim wybór zależy – poza ogólnymi uwarunkowaniami kulturowymi i społecznymi oraz cechami osobowości turysty – od jego każdorazowej, aktualnej sytuacji życiowej (stanu zdrowia, samopoczucia, względów rodzinnych, zawodowych i in.) oraz od związanych z nią czynników emocjonalnych, które mogą wpływać zniekształcająco na proces percepcji. Znaczącą rolę odgrywa również czynnik czasu przeznaczanego na wyjazd turystyczny.

Ze względu na coraz większą powszechność zjawiska, poza aspektem ilościowym, przestrzennym i ekonomicznym, w specyfice dzisiejszej rzeczywistości na czoło wysuwa się problem rozwoju turystyki ujmowanej w kategoriach społecznych. Nierównomierny rytm czasowy i różnorodność oferty turystycznej, a przede wszystkim wielka polaryzacja indywidualnych zainteresowań i zachowań turystów powodują dużą złożoność zjawiska i coraz bardziej odczuwalną

jego spektakularność. Zmiana priorytetów, nakładające się na siebie różne motywacje i sposoby realizacji upodobań, coraz bardziej wyszukane formy turystyki zgodne z tendencjami współczesnej cywilizacji, wzrostem świadomości i rozwoju intelektualnego społeczeństw – stwarzają szeroki zakres problematyki badawczej, w którym znaczący udział przypada również i geografii turystyki.

PIŚMIENNICTWO

- Geografia turystyczna świata*, 1997, cz. I, II., J. W a r s z y ń s k a (red.), PWN, Warszawa.
- G r o c h J., 1991, *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, „Rozprawy Habilitacyjne UJ”, nr 220.
- K o w a l c z y k A., 1992, *Badania postrzegania krajobrazu multisensorycznego podstawą kształtowania obszarów rekreacyjnych*, Wyd. WSP, Bydgoszcz.
- K r z y m o w s k a - K o s t r o w i c k a A., 1997, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, PWN, Warszawa.
- K u r e k W., 1990, *Wpływ turystyki na przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich polskich Karpat*, „Rozprawy Habilitacyjne UJ”, nr 194.
- P r z e c ł a w s k i K., 1986, *Humanistyczne podstawy turystyki*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- R i c h l i n g A., S a l o n J., 1993, *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa.
- S i m m o n s I. G., 1979, *Ekologia zasobów naturalnych*, PWN, Warszawa.
- W a r s z y ń s k a J., 1974, *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki*, Zesz. Nauk. UJ, Prace Geogr., z. 36.
- W a r s z y ń s k a J. 1986, *Problemy badawcze geografii turystyki*, Folia Geogr., Ser., Geogr. Oeconom., nr 19.
- W a r s z y ń s k a J., 1998, *Geografia turystyki – zarys problematyki*, [w:] *Nauki o turystyce*, R. Winiarski (red.), AWF, Kraków.
- W a r s z y ń s k a J., J a c k o w s k i A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.

Prof. dr hab. Jadwiga Warszzyńska
Katedra Turystyki
Instytut Geografii
Uniwersytet Jagielloński
ul. Grodzka 64
31-044 Kraków

Wpłynęło:
26 listopada 1998 r.

RESUME

Les principaux problèmes de la géographie du tourisme sont: l'espace touristique, le mouvement touristique en tant que phénomène social, les relations mutuelles entre le tourisme et les autres fonctions socio-économiques, le tourisme dans la structure fonctionnelle de l'espace socio-économique, l'homme en tant que sujet du mouvement touristique.

L'espace touristique c'est l'espace physico-géographique, sociale, culturel et économique à l'intérieur duquel s'opèrent les phénomènes touristiques. Il est formé par les „éléments primitifs”

(valeurs touristiques et de milieu, culturelles) et les „éléments secondaires” (aménagement touristique). Les „éléments primitifs” et les „éléments secondaires” décident des „attraits touristiques”. Les traits de l'espace touristique sont: le manque de stabilité (inconstance dans le temps) eu égard à l'étendue ainsi qu'à la façon de l'exploitation touristique (les changements de longue durée, saisonniers, accidentels) et la diversité eu égard à la nature et les traits culturels.

Le développement dynamique du tourisme dans la deuxième moitié du XXe siècle est lié au développement rapide de la civilisation. Ce développement allait bon train surtout dans le tourisme international. Le plus d'arrivées notent: l'Europe, l'Amérique, l'Asie Orientale, la région du Pacifique, l'Afrique. Le moins d'arrivées notent les pays de l'Orient Central et l'Asie du Sud. Dans le contexte des conditionnements et des besoins sociaux des participants du mouvement se fait voir la forte différenciation quant à la motivation du départ, la catégorie sociale, le lieu où l'on va, la façon de réalisation, la durée du temps destiné au séjour, la façon d'organisation.

Le tourisme en tant qu'élément d'exploitation universelle de l'espace tombe sur la concurrence d'autres formes d'utilisation qu'exige l'existence de l'homme, et ce conflit s'aggrave quand s'augmente la population et se développe le processus de l'urbanisation. La conscience que les valeurs du milieu sont menacées a fait naître l'idée du tourisme „équilibrée”, qui accorde les besoins sociaux avec la protection de la nature et les valeurs culturelle qui l'accompagnent.

Dans la structure fonctionnelle (de la région, de la localité) le tourisme peut remplir la fonction primordiale, homologue, complémentaire et supplémentaire. Prenant en considération le criterium de motivation, il faut constater que c'est le tourisme de connaissance qui dans la structure fonctionnelle le plus souvent joue le rôle complémentaire.

L'homme aux individuels traits personnels psychiques et somatiques est sujet du mouvement touristique. En même temps il est influencé par les facteurs extérieurs: culturels, sociaux, de milieu. En dépend sa façon de percevoir le milieu qui l'entoure et par conséquent l'accomplissement des choix touristiques. Le domaine des recherches proche de la géographie, de la sociologie et de la psychologie, dit „perception du milieu” s'occupe de cette problématique.

Traduit par Lucjan Kowalski

SUMMARY

The main research problems of the geography of tourism are the tourist space, the tourist traffic as a social phenomenon, mutual relations between tourism and other social and economic functions, tourism within the functional structure of the socioeconomic space, man as the subject of the tourist traffic.

The tourist space, is the physical and geographical, social, cultural and economic spaces within which tourist phenomena occur. They consist of "primary elements" (tourist and environmental, cultural advantages) and "secondary elements" (tourist management). "Primary elements" and "secondary elements" determine the "tourist attractiveness". The features of the tourist space are: lack of stability (changing in time) as far as both the range and the tourist exploitation are concerned (long-term, seasonal, incidental changes), and a large variety, both natural and cultural.

The dynamic development of tourism in the second half of the 20th century is connected with the fast development of civilization. A particularly rapid growth is observed especially in the international tourism. The greatest number of arrivals is recorded in Europe, next in America, East Asia, the Pacific region, Africa, while the smallest number in the Middle East countries and South Asia. As far as social factors and needs of the participants of the tourist traffic are concerned, one can observe a strong diversity in the motivation to travel, social category, place of destination, way of realization, time spent, method of organization.

Tourism as an element of a varied exploitation of space encounters competition of other, necessary for human existence forms of exploitation, and this conflict increases together with the growth of population and urbanization. Based on the awareness of the growing danger to the natural environment, the idea of a "balanced tourism" has appeared, which reconciles the social needs with the requirements of the natural environment protection and the cultural aspects accompanying it.

In the functional structure (of a region or individual place) tourism can perform the main, equivalent, complementary or additional function. Considering the criterion of motivation, the widest spatial range is that of the cognitive tourism, which in the functional structure is usually complementary.

The subject of the tourist traffic is a man of particular personal features: psychological and somatic, while at the same time he is being influenced by external cultural, social and environmental factors. This affects the way he perceives the environment surrounding him, and also the tourist choices he makes. These problems are dealt with by the science bordering on geography, sociology and psychology, called "the perception of environment".

Translated by Ewa Mossakowska